



М. Шюкрю Ганиоглу

# АТАТЮРК:

БІОГРАФІЯ МИСЛИТЕЛЯ

**М. Шюкрю Ганиюглу**

**АТАТЮРК:  
Біографія мислителя**

Це видання було здійснено за підтримки  
Міністерства культури та туризму Республіки Туреччина



The publisher gratefully acknowledges the support  
of Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey  
in the publishing of this book

M. Şükrü Hanioglu

# ATATÜRK

AN INTELLECTUAL BIOGRAPHY

М. Шюкрю Ганіоглу

# **АТАТЮРК:**

## **БІОГРАФІЯ МИСЛИТЕЛЯ**

Переклав з англійської Олександр Галенко

Львів  
Видавництво Анетти Антоненко  
Київ  
Ніка-Центр  
2018

Переклад з з англійської *Олександра Галенка*

**Ганіюглу Ш. М.**

Г19 Ататюрк: Біографія мислителя / М. Шюкрю Ганіюглу ; пер. з англ. О. Галенка. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2018. – 240 с.

ISBN 978-617-7192-93-9 (Видавництво Анетти Антоненко)

ISBN 978-966-521-716-9 (Ніка-Центр)

Книжка відкриває походження ідей Мустафи Кемалья Ататюрка (1881–1938), на яких повстали Турецька Республіка та сучасна турецька нація. Деякі з цих ідей були зумовлені подіями дитинства та навчання, а далі військовою кар'єрою та політичною діяльністю. Інші з'явилися під впливом реформ, воєн, повстань і революцій у шестисотлітній Османській імперії, що невпинно хиріла. Значну увагу автор приділяє книжкам та журналам, європейським і турецьким, з яких Мустафа Кемаль засвоїв популярні на Заході, хоч і вельми сумнівні та утопічні теорії кінця XIX – початку XX ст., зокрема, вульгарний матеріалізм, моральний дарвінізм, позитивізм, націоналізм, расову антропологію, авторитаризм. У дослідженні також наведено галерею осіб, з якими Ататюрк ділився задумами або, навпаки, сперечався, від яких навчався, кого використовував. У підсумку Ататюрк постає не творцем оригінальних ідей, а політиком, який спромігся втілити утопічні проекти маргінальних західноєвропейських інтелектуалів свого часу.

Вдумливого українському читачеві з європейськими амбіціями ця книжка дасть унікальну можливість помислити, чому Туреччина майже через століття узятого Ататюрком курсу ще й досі стоїть на порозі західної цивілізації.

**УДК 929Ататюрк**

Переклад за виданням:

М. Şükrü Hanioglu *Atatürk. An Intellectual Biography* ISBN: 978-0-691-15109-0

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».

# ЗМІСТ

Європейське випробування Ататюрка: Слово до українського читача (Олександр Галенко).....	7
<i>Ілюстрації та таблиці</i> .....	16
<i>Зауваження про імена осіб</i> .....	17
<i>Подяки</i> .....	18
Вступ .....	21
1 Салоніки епохи <i>fin-de-siècle</i> .....	27
2 <i>Das Volk in Waffen</i> : Становлення османського офіцера .....	46
3 Сцієнтизм молодотурків .....	61
4 Від воєн до Великої війни: Народження героя .....	78
5 Ісламський комунізм? Турецька війна за незалежність.....	94
6 Світська республіка .....	131
7 Націоналізм і кемалізм.....	158
8 Туреччина та Захід.....	192
Підсумок .....	215
<i>Література</i> .....	221
<i>Показчик імен</i> .....	237
<i>Про автора</i> .....	240

# ЄВРОПЕЙСЬКЕ ВИПРОБУВАННЯ АТАТЮРКА: Слово до українського читача

Пропонована книжка розповідає про народження ідей та задумів Атаатюрка, на яких вироста сучасна Туреччина. Мабуть, це основне для біографії творця і першого президента цієї держави. Тому ця книжка не перевантажена життєвими епізодами, як буває з біографіями, і, попри невеликий обсяг, докладно знайомить і з історичним діячем, і з державою.

Для української публіки, з огляду на її європейські амбіції, ця книжка є цікавою ще й тому, що Атаатюрк бачив Туреччину у майбутньому європейською країною. Турецький досвід руху до Європи тим цінніший, що, попри безперечні досягнення і майже столітню історію, він поки не досягнув наміченої мети. Занадто довгий шлях застерігає. Занурення у мрії Атаатюрка відкриває справжні цілі у його європейському проекті. Також читачі можуть знайти чимало спільного між Україною і Туреччиною, і турецький досвід не видасться їм сторонньою екзотикою. Інша річ, що Автор книги переслідує власні цілі, тому цей коментар покликаний підказати читачеві, як і що треба розуміти і на що звертати увагу.

Автор книжки прагне довести, що Атаатюрк був “несхибним західником у серці”, “який врешті-решт зробив усе, що було у його силах, аби зробити Туреччину членом західного клубу націй”. Для цього він зосереджує основну увагу на прозахідних задумах Атаатюрка і виявляє джерела, які їх живили: а) особистий досвід як представника османської прозахідної еліти; б) суспільний дискурс в Османській імперії довкола модернізації та вестернізації; в) ідеї європейських мислителів. Ось його остаточний висновок:

“Зрозуміти та прийняти модерність, головну опору його візії, його надихнули численні інтелектуальні та політичні віяння у Європі та османському світі епохи *fin-de-siècle* та початку 20 століття”.

І, віддаючи належне фаху та ерудиції Автора, треба визнати, що наведені ним докази є оригінальним і вагомим науковим доробком цієї книжки.

На цьому тлі непросто врахувати свідчення складнішого, а власне, суперечливого світогляду Ататюрка, яких теж не бракує у книжці. Автор відверто, а то й іронічно зауважує у своєму персонажі елітизм, нестримну самозакоханість, амбітність, владолюбство, поверховість, радикалізм, прагматичну безжалісність, безкомпромісність, хвастощі, нетерплячість. Читач напевне зверне увагу на те, що Ататюрк не лише взорувався на Захід, а й протиставляв себе йому. Це особливо помітно з його захоплення модернізацією в Японії та Російській імперії, а надто перемогою Японії над Росією, тому що нею азіатська країна подавала приклад успішної модернізації на власних засадах, а не лише запозичення західного досвіду. Одного разу Автор навіть влучно зауважив, що Ататюрк мав помилкове поверхове уявлення про Захід:

“На кшталт вестернізаторів Другого конституційного періоду він думав, що західний спосіб життя був не результатом соціально-економічних процесів, що узяли гору у певних суспільствах, а скоріше сам по собі зумовлював ці процеси”.

Проте Автор не проблематизує свідчення, що суперечать платантому образу “західника”. У щойно цитованому спостереженні він теж обмежується тим, що відносить помилку Ататюрка на рахунок цілого прошарку османських вестернізаторів. Насправді цей пасаж свідчить про нерозуміння західних цінностей усією прозахідною елітою Османської імперії, чим, по суті, підважує весь задум Автора – показати рух Туреччини убік Європи. Але без належного пояснення це виглядає лише вказівкою на невинну помилку, ба більше, створює враження об’єктивності аналізу.

Отже, Автор вдається до дуже тонкої маніпуляції, щоби представити Ататюрка справжнім західним реформатором, який вів Туреччину в Європу. Тим самим образ Ататюрка також позбавляється відразливого в очах європейців ореолу генія, “великої людини”, що й досі задається у самій Туреччині державним культом. Додаючи собі об’єктивності, Автор вкладає свої висновки у теорію “ситуаціонізму” Роберта Такера: згідно з нею успіхи Ататюрка зумовила відповідність його задумів запитам свого часу. Вигадливість та ерудиція, з якою конструюється оцей європейзований образ



Ататюрка, належним чином відбивають науковий фах і персональні симпатії американського професора (Принстонський університет) турецького походження та вишколу, яким є Автор книжки Шюкрю Ганіоглу.

Та все ж завдання, за яке взявся Автор, не має рішення, адже реформи Ататюрка не орієнтувалися на західні цінності. Тому у книжці не бракує свідчень, що вказують на відступ турецьких реформ від європейських цілей, а у міркуваннях про успіхи європеїзації Туреччини багато присилуваної аргументації.

Передусім до вестернізації записуються будь-які зміни порівняно з османським часом:

“хоча візію Мустафи Кемалю про перетворення Туреччини на частину Заходу не було повністю реалізовано, вона була далеко від цілковитої поразки”.

Ця логіка постійно проглядає у спробах виправдати явні відступи від європейських цінностей. Приміром, визнаючи державний контроль над феміністичним рухом, Автор все-таки встромляє, що Туреччина випереджала Західну Європу за жіночими свободами та представництвом жінок у парламенті. Незручність за профанацію у турецькій науці компенсується твердженням, що турки, хоч і такою ціною, але відчули належність до Європи.

Та здається, Автор сам не усвідомлює браку західних цінностей у реформах Ататюрка. Ось його узагальнення:

“Відповідно вестернізаційний проект, який заходився реалізувати Мустафа Кемаль, переслідував дві амбітні цілі: по-перше, переконати турецьке населення, що Туреччина була частиною Європи, а по-друге, переконати західну громадську думку, що Захід поділяв одну культуру з турками”.

Виходить, в очах Автора європеїзація полягала у тому, аби лише переконати турків і європейців у їхній культурній спорідненості. І це ще називається амбітною метою. У такому разі не дивно наштовхнутись на твердження, що Туреччина навіть у чомусь випередила Європу. Приміром, він уважає встановлення державного контролю над релігією у Туреччині кроком уперед порівняно з французьким принципом світскості (*laïcité*). Але відокремлення держави від релігії не те саме, що контроль держави над релігією.

Автор здебільшого не проблематизує насильство, що з усією очевидністю суперечить західному ідеалу свободи, наприклад: “для

Мустафи Кемалю переймання європейської цивілізації означало викорінення елементів місцевої культури, що розходилися із західною концепцією модерності”. Утім через легковаження насильством у книжку й потрапили досить показові приклади, як-от випадок страти агітаторів проти запровадження європейських капелюхів.

Трапляються і тривіальні ляпи в аргументації. Наприклад, в одному місці стверджується, що “радикалізм програми Ататюрка призвів до авторитарного стилю його політики”. Але перед тим цитуються слова Мустафи Кемалю ще до його приходу до влади про те, як він “хотів би здійснити соціальну революцію... у формі раптового перевороту”.

Словом, Автору не вдається приховати, що ідеї та задуми Ататюрка розходилися із західними цінностями – свободою, рівністю, релігійною терпимістю та іншими. Книга відкриває, що багато чого у його реформах було показного, імітаторського, себто західного лише на словах. Певно, це не применшує сміливості та масштабності перетворень, драматизму наслідків, як переконує Ш. Ганіоглу. Але виглядає, що досягнення Туреччини таки відповідають фактичній суті реформ, а не тим гаслам вестернізації, під якими вони проводилися, і тому в Ш. Ганіоглу нема підстав виставляти їх незавершеними європейськими проектами і звинувачувати європейців в упередженні проти турків. У підсумку, ця книжка служить добрим застереженням українському читачеві про те, що шлях до європейської мети починається з розуміння та прийняття суспільством основоположних цінностей західної цивілізації, а не одного лиш бажання повторити її досягнення.

Очевидно, що читачеві складно доцінити матеріали, які Автор не проблематизує. Утім, вони теж заслуговують на увагу, допомагаючи подивитися на Ататюрка та його реформи в іншому світлі, аніж цього прагнув Автор.

Ключове значення мають спостереження про протиставлення Ататюрком своїх інтересів європейським і поверхове розуміння ним Європи. Вони впевнено задають його так званій вестернізації паралелі не лише в пізній османській історії, як доводить Автор, а й в історії євразійської степової цивілізації, з якої й походили турки.

Усі відомі степові реформатори були правителями та/або засновниками держав, а отже, для здійснення реформ мали владу і

віру в їхню харизму. Реформи неодмінно полягали у запозиченні здобутків осілих сусідів – греків, китайців, персів, арабів та інших. Зазвичай такі перетворення стосувалися війська, державного управління, релігії. Проводилися вони із залученням іноземних експертів, швидко і жорстко стосовно до підвладного населення. Як правило, такі реформи мали короточасний ефект, що зайвий раз видає їхню поверховість. Словом, Атаюрк природно виглядає в лавах таких степових реформаторів, як творець Монгольської імперії Чингісхан, засновник Золотої Орди Батий, не кажучи про османських султанів, як от Мегмед II Завойовник, Сюлейман Пишний / Кануні (“Законодавець”), Селім III, Магмуд II, Абдюльгамід II. Атаюрк вирізняється хіба тим, що був не лише ініціатором, а й головним експертом та архітектором своїх реформ, оскільки його власна освіченість, книжки та преса – в дусі його часу – давали йому можливість вивчати чужий досвід.

Наслідки турецької вестернізації теж принципово не відрізняються від досягнень давніх турецьких предків. Переймаючи щось від сусідів, степовики теж гречилися, Китаїзувалися, іранізувалися, ісламізувалися та й слов’янізувалися теж, але все одно залишалися собою. Власне, тому на турецькій культурі позначився вплив численних культур – ісламської, іранської, візантійської. Отже, нічого дивного нема у тому, що сучасні турки щось перейняли від Заходу. Проте долучення до західної цивілізації потребує перейняття її системи цінностей, а турки, здається, навіть не ставлять собі це за мету.

Конкретні задуми Атаюрка, розібрані у книжці, теж знаходять певні паралелі в ранішій історії Степу та ранньої Османської імперії. Так, нічого дивного не було у тому, що його увагу привернули ідеї “озброєного народу” фон дер Гольца, адже військо – центральний інститут степових імперій. Власне, Атаюрк достосував ідеї Гольца до власних уявлень і турецьких реалій. Так, “він хотів перетворити збройні сили на імперію в імперії”. Призначення збройних сил гарантом своєї політичної спадщини улягало саме моделі степових імперій, де цю роль виконувала персональна гвардія правителів; зокрема Османи спиралися на так званих *капи кулу* (“раби порогу”), до яких належали і знамениті яничари.

Інший приклад – політика деісламізації. На визнання самого Ш. Ганіюглу, вона по суті нав’язувала філософію сцієнтизму в ролі

іншої релігії. Але це є типовий для степовиків приклад пошуків/випробувань “правильної” віри. Тому-то для степової цивілізації й властиве розмаїття релігійних уподобань – там сповідувалися всі світові релігії.

У характерній для себе манері Автор подає ставлення Атаюрка до парламентаризму як персональну примху:

“Для нього парламентаризм був не метою самою по собі, а лише засобом перетворень у суспільстві. Отже, парламент з ефективною опозицією був не достоїнством, а перешкодою, яку належало подолати”.

Насправді у цьому проглядає давня степова традиція, пов’язана з практикою курултаїв – з’їздів племінної знаті, на яких відбувалися лише ритуальні, а не справжні вибори чи наради. Тому немає нічого дивного у тому, що створені Атаюрком республіканські інститути служили його персональній диктатурі й уживалися з культом його особи та популізмом.

В одному випадку Ш. Ганіоглу сам вписує насильне запровадження європейських капелюхів Атаюрком у давню османську традицію, пригадавши, як османський уряд століттями жорстоко впроваджував правила одягу. Варто зауважити, що і підстава для цього була ідентична – одяг уважався суспільним маркером. Тільки якщо раніше він сигналізував про належність до якоїсь етноконфесійної громади, майновий статус, то Атаюрк зробив капелюх маркером модерності, а в кінцевому підсумку – персональної лояльності до нього самого.

Словом, покликання Атаюрка на думки європейських мислителів, назбирані у цій книжці, не повинні спантеличувати, ніби його задуми були правдиво європейськими. Так, Атаюрку подобалися висловлювання Жан-Жака Руссо, Нікколо Мак’явеллі та інших представників “раннього республіканізму”, але лише ті, які виправдовували його персональну диктатуру. А це вписується в архаїчні степові традиції.

Подібність Атаюрка до правителів степової Євразії робить турецький досвід прямо дотичним до українців. Річ у тім, що Україна також належить до ареалу тієї самої степової цивілізації, з якої вийшли турки. Власне, турки з’явилися в українському степу на сім століть раніше, ніж у Малій Азії. Степова цивілізація існувала в Україні до початку 19 ст. й іноді завойовувала осілих сусідів, як-от

Русь у монгольську чи золотоординську добу. Правдоподібно, її вплив в Україні був меншим та іншим, ніж у Туреччині (хоч це ще цілком не досліджено), але у будь-якому разі його не можна недооцінювати. Тому завдяки цій книжці читач упізнає в Туреччині чимало явищ, знайомих йому з української історії та сьогодення.

Безперечно, існують типові для молодих демократій недуги, які можна побачити в Україні і Туреччині. Але нетипові збіги надійно видають певну спорідненість. Тому не варто читачеві затуляти на них очі як на випадковість.

Президентський диктат зустрічається усюди. Проте в Туреччині та Україні звертають на себе увагу однакові прояви суспільної думки у цьому питанні. У книжці згадується, що турки називали Народну Республіканську партію іменем президента Ататюрка. Ш. Ганюоглу, попри свій імунітет американського професора, і сам радо підспівує настроям своїх співвітчизників:

“Мустафа Кемаль став не лише верховним вождем нації, а й лідером її єдиної правлячої партії, і до кінця його життя жодна музика, відмінна від його власної, вже не гратиме у його країні”.

Подібно, теперішня правляча коаліція в українському парламенті офіційно назвалася іменем правлячого президента Петра Порошенка. В обох випадках явно проглядає більша прихильність населення до одноосібного лідерства, аніж до парламенту. Вгадується й архаїчний степовий ідеал єдності, що не доцінює змагання між гілками влади, на відміну від демократії. А найочевиднішим збігом є ідентифікація політичної сили іменем ватажка. Нагадаємо, що прозвище Ататюрка “Газій” пристало ще й до запровадженого ним латинізованого алфавіту. В Україні ж з початку 2000-х років чимало партій і парламентських блоків офіційно називалися іменами своїх лідерів. Утім, ця традиція має глибоке коріння і йде від поширеного звичаю степовиків називати свої улуси, племена та держави іменами царів. У Туреччині її існування засвідчили назви Османської імперії та Сельджуцької імперії. В Україні ж ця традиція відома ще від Геродотових скіфів, але вона була притаманна також і козацтву.

Напевно, українському читачеві може здатися знайомою така деталь, як мобілізація держслужбовців на збирання турецьких слів,

адже в Україні не рідкість мобілізація слухняних бюджетників для урядових заходів.

У незалежній Україні також спостерігається захоплення наукоподібними теоріями, що славлять націю. Причому цим грішать не лише маргінали, які шукають витоки людської цивілізації в Україні, а й академічна наука та політикум. Приміром, соціальна реклама переконує українців, що вони створили першу у світі конституцію.

Насторожують часті згадки про те, як Атаюрк та інші турецькі реформатор брали приклад з Росії, в тому числі більшовицької. Вони теж прямо стосуються України, адже вона була частиною і Російською імперії з СРСР, і Османської імперії. Очевидно, що в світлі теперішньої російської агресії в Україні відверто виявилася несумісність російсько-радянської спадщини з європейським вибором та, власне, й незалежністю.

Отже, хоч пропонується книжка й не містить прозорих настанов та оцінок, але вона і пізнавальна, і випробує європейські амбіції української публіки. Турецький досвід може служити добрим застереженням, що одні лише наміри не гарантують успіху. Нехай українці довели двома Майданами свою готовність до колективної мобілізації на оборону демократичних цінностей, але у повсякденних справах гублять орієнтири і відступають перед корупцією, перекладають відповідальність з себе на політиків, спокушаються популізмом. Ця книжка відкриває очі на чимало буденних українських реалій, яких не варто триматися. Інакше через сто років українці будуть переконувати один одного, ніби вони вже збудували Європу в Україні, і ображатимуться на європейців, які з цим не погоджуватимуться.

*Олександр Галенко*

*Сінанові*

## Ілюстрації та таблиці

### Ілюстрації

1. Салоніки епохи <i>fin-de-siècle</i> .....	43
2. Імперська військова академія в останні роки 19 ст. ....	49
3. Барон Кольмар фон дер Гольц і Мустафа Кемаль на військових маневрах у Монастирі (1909).....	51
4. Титульна сторінка книжки Людвіга Бюхнера “Сила та матерія” .....	65
5. Адміністративний поділ європейських володінь Османської імперії після Балканських воєн 1912–1913 рр. ....	71
6. Штаб-майор Енвер Бей (1908).....	81
7. Полковник Мустафа Кемаль на Дарданеллах (1915).....	86
8. Більшовики справжні та удавані: делегація більшовиків в Анкарі (1921).....	113
9. Розподіл Османської імперії за Севрським договором 1920 р. ..	122
10. Поштова листівка із зображенням Мустафи Кемалю у постаті мусульманського героя (1922) .....	133
11. Туреччина та інші держави – спадкоємиці Османської імперії згідно з умовами Лозаннського договору 1923 р. ....	143
12. Ежен Піттар на Другому турецькому історичному конгресі (1937).....	167
13. Титульна сторінка <i>magnum opus</i> ’а Мустафи Кемалю <i>Nutuk</i> (“Промова”), 1927 р. ....	183
14. Президент Мустафа Кемаль за працею у своїй приватній бібліотеці у Чанкаї в Анкарі (1931).....	189
15. Сабіга Гьокчен, одна з названих доньок Мустафи Кемалю, в уніформі пілота (1938) .....	203
16. Мустафа Кемаль пояснює нову абетку в м. Кайсері (1928).....	209

### Таблиці

1. Соціалістична термінологія в ужитку Мустафи Кемалю, квітень 1920 – січень 1923 рр. ....	115
2. Соціалістична термінологія в ужитку Мустафи Кемалю, січень 1923 – листопад 1929 рр. ....	115
3. Ісламська термінологія в ужитку Мустафи Кемалю, квітень 1920 – січень 1923 рр. ....	117
4. Ісламська термінологія в ужитку Мустафи Кемалю, квітень 1923 – листопад 1929 рр. ....	118



## **Зауваження про імена осіб**

Османці і турки ісламського віросповідання не мали прізвищ до “Закону про прізвища” від 21 червня 1934 р. За цим законом усі громадяни Турецької Республіки повинні були узяти собі прізвище до 1 січня 1935 р. Отже, імена, якими особи називалися до і після впровадження цього закону, відрізнялися. Наприклад, засновник Турецької Республіки до 24 листопада 1934 р. носив ім'я Мустафи Кемалю, а потому звався Ататюрк.

## Подяки

У процесі дослідження та написання цієї книжки мені допомагало багато людей, які заслуговують на подяку. Найбільше я завдячую Майклові А. Куку та Джессу Феррісу, які прочитали різні чернетки рукопису і висловили чимало корисних зауважень і побажань. Також я маю особливо подякувати Сенема Аслана, Патрицію Кроун, Андраша Гаморі, Гасана Бюлента Каграмана, Мете Тунчая, Бенджаміна Т. Вайта та Мугаммада Касима Замана, які прочитали остаточний варіант і поділилися цінними порадами. Так само я вдячний моїм колегам Фатмагюль Демірель, Госсейну Моддаррессі та Майклові Рейнолдсу, які відповідали на мої численні запитання та надавали цінну інформацію. Я не заслуговував би на пробачення, якби не подякував Тагу Акйола за великодушний дозвіл використати кілька таблиць з його книжки “Але хто такий Ататюрк” (*Ama Hangi Atatürk*) про засновника Турецької Республіки. Ще мені хотілося б подякувати Гіта В. Лаурі за те, що він поділився двома світлинами, які знайшов поміж паперів Кларенс К. Стрейт у Бібліотеці Конгресу, а також Іффета Байташа, Сабіта Байташа та Галіта Ерена за їхню допомогу в одержанні деяких ілюстрацій.

У видавництві два мудрі, компетентні і доскіпливі редактори Брігітта ван Райнберг та Сара Лернер, доклали всіх сил, щоби зробити цю книжку якнайкращою. Літературний редактор Брайан П. Бендлін зробив усе, що належало, і навіть більше задля того, щоби привести текст до одного стилю. Так само Дмитрій Каретніков, фахівець з ілюстрацій, майстерно опрацював фотоілюстрації, що надали книжці більшої привабливості. Марія ден Боер під час складання покажчика вміло впоралася з численними іноземними словами, полегшивши користування цією книжкою.

Нарешті, я зобов'язаний моїй дружині Арсев та моєму синові Сінану, адже праця над черговою книжкою позбавила їх значної частки моєї уваги та часу.

МШГ

Принстон, Нью-Джерсі

14 березня 2010 р.

**ATATIOPK**  
ATATIOPK

## ВСТУП

У 1954 р. молодий вівчар пас свою отару на луках у віддаленому селі Юкари Гюндеш у східній турецькій провінції Ардаган. Коли сонце сідало, тінь, що впала на пагорб поблизу, здалася йому копією профілю Мустафи Кемалю Ататюрка, засновника сучасної Турецької Республіки. Перекоаний у тому, що він став свідком справжнього дива, але аби остаточно розвіяти сумніви, вівчар доповів про свою пригоду місцевій владі, а та без вагань рознесла цілою країною новину про оце рідкісне природне явище, немов про диво. Збудження серед місцевих мешканців не вщухло й з плином часу, тож 1997 р. таки було ухвалено відкрити на цьому місці фестиваль, що насправді втягнув величезні юрмища глядачів і бажаючих перекоатися в усьому на власні очі. Коли ж на сьомий рік фестивалю на честь “слідів і тіні Ататюрка” якийсь вівчар ненароком перервав видовище у невідходячий момент, невинно проводячи свою отару крізь отой силует, що завиднівся, натовп розлютився. Один депутат парламенту з-поміж глядачів заволав “Пасти тут худобу – це геть обурливо, це справжня зрада... Чому це Карадаг, де сталося таке диво, досі не охороняється державою?”<sup>1</sup> Оцей анекдотичний випадок добре передає напіврелігійну природу культу, що повстав довкола особистості Мустафи Кемалю Ататюрка ще за його життя й утримався у багатьох закутках Туреччини ще й сьогодні. Очевидно, турки ставилися до засновника сучасної Турецької Республіки не лише отак, але поклоніння і далі пронизує більшість наукових і популярних праць на цю тему.

Уже багато років науковець, якому хочеться написати реалістичний портрет Ататюрка, нагадує домодерного історика, який доволі поспішно пробує змалювати історичного Ісуса. Не дивно,

---

<sup>1</sup> “Ata ’nın Silueti Varken Hayvan Otlamak İhanet” [Це зрада – пасти худобу по портрету Батька нації], *Hürriyet*, July 1, 2003.

що науковіші та надійніші біографії Ататюрка створили нетурецькі науковці, і то через тривалий час по його смерті. У нинішній Туреччині на цю тему можна писати розкутіше, але звільнювати образ Ататюрка від міфів і надалі важко. Приміром, багато висловлювань, які приписуються Ататюркові, стали загальнонаціональними гаслами, однак при тому чимала їхня доза – це підробки, вигадані з певними цілями. В останні роки деякі науковці заходилися викривати ці підробки з пристрасстю, що нагадує Мугаммада ібн Ісмаїла аль-Бухарі (пом. 870), видатного середньовічного критика вигаданих подій і висловів, що приписувалися пророку Мугаммаду. Спілки турецьких таксистів і вантажоперевізників не особливо раділи, дізнавшись, що Ататюрк ніколи не вимовляв їхнього корпоративного девізу “Турецький водій – це людина найшляхетніших почуттів”. Та багато ширші кола населення були вражені викриттями про те, що апокрифами виявилися такі цитати, як-от “Суспільство, яке не поважає старших, не є [справжнім] суспільством” (це вирізьблено на центральному офісі служби суспільної безпеки в Анкарі); “Майбутнє у небесах” (вигравійовано на платівках у пасажирських літаках) чи “Коли йдеться про батьківщину, то все інше належить до дрібниць” (гасло ультрасвітського націоналістичного руху у Туреччині)<sup>2</sup>.

Різноманітним аспектам життя та діянь Ататюрка присвячено сотні книжок. Серед них можна знайти і такі, як “Ататюрк та студенти-медики”, “Ататюрк та метеорологія”, а ще “Ататюрк та Євразія” чи навіть “Як Ататюрк любив дітей”<sup>3</sup>. Переважно це уславляння, що зображують засновника сучасної Туреччини немов мудреця для роздачі істин, який знав усе і мав свою думку з різноманітних питань, а то й філософом на троні, який намагався втілити закони *de omni scibili* (лат. “про все, що можна пізнати”). Лише поодинокі з таких досліджень є солідними монографіями. Есеїсти використали всі нібито його опінії, щоб довести майже

<sup>2</sup> Sevilay Yükselir, “O Söz Atatürk 'e Ait Değil Ama Atatürk 'çe Bir Söz!” [Ататюрк цього не казав, але це сказано по-ататюркському] 26 лютого 2008; відвідано 27 лютого 2008 на [http://www.gazeteport.com.tr/Yazarlar/News/Gp\\_162225](http://www.gazeteport.com.tr/Yazarlar/News/Gp_162225).

<sup>3</sup> Metin Özata, *Atatürk ve Tıbbiyeliler* [Ататюрк та студенти-медики]. İzmir: Umay Yayınları, 2007; Mithat Atabay, *Atatürk ve Meteoroloji* [Ататюрк та метеорологія]. Ankara: DMİ Yayınları, 2002; Anıl Çeçen, *Atatürk ve Avrasya* [Ататюрк та Євразія]. Istanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999; Cemil Sönmez, *Atatürk 'te Çocuk Sevgisi* [Як Ататюрк любив дітей] Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

все що завгодно. Отож ми маємо як “Ататюрк був антикомуністом”, так і “Соціалістичний рух, Ататюрк і Конституція”<sup>4</sup> або ж “Я пошукав про Ататюрка у Корані і знайшов” разом з “Ататюрк і наука”<sup>5</sup>. Тим часом офіційна турецька історіографія намагається подати Ататюрка як природженого лідера, силкуючись показувати його світ крізь призму його особистості, радше ніж навпаки. У Туреччині, наприклад, досі є професори історії, які уважають Мустафу Кемалю архітектором молодотурецької революції 1908 р., хоча його справжня роль була маргіальною<sup>6</sup>. Так само турецька історіографія багато років стверджувала, що Мустафа Кемаль попередив начальника американського генерального штабу Дугласа МакАртура 1932 р., що велика війна неминуче знищить увесь цивілізований світ. На цій підставі турецькі вчені переконували, що Ататюрк передбачив Другу світову війну навіть ще до приходу нацистів до влади у Німеччині<sup>7</sup>. Останні дослідження, однак, розкрили, що Ататюрк, власне, сказав МакАртурові все навпаки. У протоколі засідання читаємо: “Під час обговорення можливих небезпек війни його високість Газі сказав, що настання світової війни у наступні десять років було майже неможливе”<sup>8</sup>.

Отже, будь-який учений, що прагне упоратися з історичним Ататюрком, мусить передусім подбати про деміфологізацію, історизацію та контекстуалізацію за допомогою джерел із перших рук. Це складне завдання. Хоча багато потрібних документів було видано як за часів його життя, так і після, тільки нещодавно видавництва спробували зіставити всі його доступні твори, промови

<sup>4</sup> Hasan Fahri, *Atatürk Bir Anti-Komunistti* [Ататюрк був антикомуністом]. Istanbul: Su Yayınları, 1978; Remzi Çaybaşı, *Sosyalist Akım, Atatürk ve Anayasa* [Соціалістичний рух, Ататюрк і Конституція]. Istanbul: Batur Matbaası, 1967.

<sup>5</sup> Haydar Seçkin, *Atatürk 'ü Kur 'anda Aradım ve Buldum* [Я пошукав про Ататюрка у Корані і знайшов]. İzmit: H. Seçkin Yayınları, 1995; Güneş Kazdağlı, *Atatürk ve Bilim* [Ататюрк і наука]. Istanbul: Beyaz Yayınları, 1998).

<sup>6</sup> Zeki Arıkan, “1908 Jön Türk Devrimi ve Mustafa Kemal” [Молодотурецька революція 1908 р. і Мустафа Кемаль] *Cumhuriyet*, 11 вересня 2008.

<sup>7</sup> Див.: “Dünyanın Siyasî Durumu, 27/29. IX. 1932” [Політична ситуація у світі] в *Atatürk 'ün Söylev ve Demeçleri* [Промови та висловлювання Ататюрка], vol. 3, ed. Nimet Unan. Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954, 92–94; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* [Другий Адам], vol. 2, 1938–1950. Istanbul: Remzi Yayınları, 1979, 83–87.

<sup>8</sup> Cemil Koçak, “Atatürk Hakkında Bazı Belgeler: Ali Rıza Bey, Anıtkabir, MacArthur ile Mülakat,” *Toplumsal Tarih* 10/119 (2003): 25–26.

Кінець безкоштовного уривку.  
Щоби читати далі, придбайте,  
будь ласка, повну версію  
книги.